

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

ISSN: 1304-5482

TARİH

Tarih Üzerine Notlar
Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Tarihsel Mekân Fenomenolojisi
-Bir Giriş Denemesi-
Burhanettin TATAR

Zaman, Bilinç ve Tarih Algısı Üzerine
-Teolojik Açıdan Bir İnceleme-
Mehmet EVKURAN

Tarih Üzerine Bazı Düşünceler
Adnan DEMİRCAN

Metin, Tarih ve Şiddetin Kaynakları
-İslam'ın Kültürel Çoğulculuğunun
Tarihsel ve Sosyolojik Tezahürleri-
Yasin AKTAY

Tarih Labirentinde
Sahih Dini Bilginin İmkânı
Şevket KOTAN

Siyer Yazıcılığı Üzerine
Mehmet ÖZDEMİR

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler
Milel ve Nihal Geleneğinden

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

ISSN: 1304-5482

TARİH

Cilt/Volume: 4 Sayı/Number: 3
Eylül – Aralık / September – December 2007

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi
Cilt/Volume 4 Sayı/Number: 3 Eylül–Aralık / September–December 2007
ISSN: 1304-5482

Sahibi / Owner

Milel ve Nihal Eğitim, Kültür ve Düşünce Platformu Derneği

Editör / Editor

Şinasi Gündüz

Editör Yrd. / Co-Editor

Cengiz Batuk

Sayı Editörü / Editor of Issue

Mehmet Mahfuz Söylemez

Yayın Kurulu/ Editorial Board*

Alpaslan Açıkgeçen, Ayaz Akkoyun, Yasin Aktay, Mahmut Aydın,
Cengiz Batuk, Şinasi Gündüz, İbrahim Kayan, Necdet Subaşı,
Burhanettin Tatar

Danışma Kurulu/Advisory Board*

Baki Adam (Prof. Dr., A.Ü.); Mohd. Mumtaz Ali (Prof. International Islamic Univ. Malezya);
Adnan Aslan (Doç. Dr., İSAM); Kemal Ataman (Yrd. Doç. Dr., Uludağ Ü.); Mehmet Akif Aydın
(Prof. Dr., Marmara Ü.); Yılmaz Can (Doç. Dr., O.M.Ü.); Ahmet Çakır (Yrd. Doç. Dr., O.M.Ü.);
Mehmet Çelik (Prof. Dr., Celal Bayar Ü.); Waleck S. Dalpour (Prof. University of Maine at
Farmington); İsmail Engin (Dr., Berlin); Cemalettin Erdemci (Dr. Y.Y.Ü.); Tahsin Görgün (Doç.
Dr., İSAM) Ahmet Güç (Prof. Dr., Uludağ Ü.); Recep Gün (Yrd. Doç. Dr., O.M.Ü.); Mevlüt
Güngör (Prof. Dr., İ.Ü.); Ömer Faruk Harman (Prof. Dr., Marmara Ü.); Erica C.D. Hunter (Dr.,
Cambridge Univ.); Mehmet Katar (Doç. Dr., A.Ü.); Mahmut Kaya (Prof. Dr., İ.Ü.); Sadık Kılıç
(Prof. Dr., Atatürk Ü.); Şevket Kotan (Dr., Ankara); İlhan Kutluer (Prof. Dr., Marmara Ü.);
George F. McLean (Prof. Catholic Univ., Washington DC); Ahmet Yaşar Ocak (Prof. Dr., Hacet-
tepe Ü.); Jon Oplinger (Prof. University of Maine at Farmington); Ömer Özsoy (Prof. Dr., Frank-
furt Univ.); Roselie Helena de Souza Pereira ; (Mestre em Filofia-USP; UNICAMP Brasil); Ekrem
Sarıçöğlü (Prof. Dr., S.D.Ü.); Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr., İ.Ü.); Bobby S. Sayyid (Dr. Leeds
Univ.); Mustafa Sinanoğlu (Doç. Dr., İSAM); Mahfuz Söylemez (Doç. Dr. Hitit Ü.); Necdet
Subaşı (Yrd. Doç. Dr., Muğla Ü.); Bülent Şenay (Doç. Dr., Uludağ Ü.); Cafer Sadık Yaran (Prof.
Dr., İ.Ü.); Ali Murat Yel (Yrd. Doç. Dr., Fatih Ü.); Hüseyin Yılmaz (Yrd. Doç. Dr., Y.Y.Ü.);
Ali İhsan Yitik (Prof. Dr., D.E.Ü.)

* Soyadına göre alfabetik sıra / In alphabetical order

Kapak Resmi / Picture of Cover

Ludwig Deutsch (1855-1935)'in Kur'an Okulu (1905) isimli tablosu

Baskı / Publication

Doğanbey Ladin Ofset - İstanbul, 2008

Yönetim Yeri / Administration Place

Milel ve Nihal Eğitim, Kültür ve Düşünce Platformu Derneği
Alemdağ Caddesi No 64/10-12 Tel: (0216) 344 64 25 Çamlıca, Üsküdar / İstanbul
www.milelvenihal.org / www.dinlertarihi.com
e-posta: milelnihal@dinlertarihi.com

Milel ve Nihal yılda üç sayı olarak dört ayda bir yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
Milel ve Nihal'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın
dili Türkçe ve İngilizce'dir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları *Milel ve Nihal*'e ait olup,
yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama
taşınamaz. Yazıların yayımlanıp yayımlanmamasından yayın kurulu sorumludur.

Tarih Üzerine Bazı Düşünceler

Adnan DEMİRCAN*

Atıf/©: Demircan, Adnan, (2007). Tarih Üzerine Bazı Düşünceler, *Milel ve Nihal*, 4 (3), 69-89.

Özet: Tarihçinin, geçmişte meydana gelen olguları doğru bir şekilde tespit etmesi ve olgular arasındaki ilişkileri dikkate alarak yorumlar yapması beklenir. Tarihçi, olguları tespit ederken ve yorumlar yaparken nesnellik iddiasıyla yola çıkar. Ancak bu, ne kadar mümkündür? Bu makalede, tarihçinin nesnelliğinin mümkün olup olmadığı, tarihçiyi öznelliğe sürükleyen belli başlı etkenlerin neler olduğu, yaşadığı coğrafyanın ve zamanın tarihçinin olgulara bakışını nasıl etkilediği, geçmişe ait olgular hakkındaki bilgi ve belgelerin tamamının tarihçiyeye ulaşmasının mümkün olup olmadığı, olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin ele alınmasının önemi, tarihin yararlarının neler olduğu, geçmişte ve günümüzde tarihin bir kimlik inşa aracı olarak kullanılıp kullanılmadığı gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, nesnellik, öznellik.

Bugüne kadar tarihin bilimsel temellendirilmesinin nasıl yapılabileceği hususunda yüzlerce yazı yazılmış; tarihin bilim olup olmadığı da pek çok yazıda ve bilimsel toplantıda tartışılmıştır. Farklı tasnif ve değerlendirmeler yapılsa da artık tarihin, sosyal bilimler

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (ademircan@harran.edu.tr).

içinde önemli bir yere sahip olduğu yaygın olarak kabul görmektedir.

Tarihçilerin bilimsel ve ideolojik anlayışlarıyla felsefi yaklaşımlarına göre birçok tarih tanımı yapılmıştır. Bununla birlikte tanımlar, çoğu zaman birbirini tamamlar nitelikte olup esasen birçoğunda tarihin farklı yönlerine işaret edilmektedir.

Geçmişte meydana gelen olgular bütününe tarih dendiği gibi bu olguları konu alan bilim dalına da tarih denmektedir. Yazımımızın konusu olan ikincisinin özlü tanımı, “Geçmişteki olayları yer ve zaman göstererek anlatan bir bilimdir.”¹ şeklindedir. Daha kapsamlı bir tanım ise Bernheim’in tanımını tadil etmek suretiyle Zeki Velidi Togan (1970) tarafından şöyle yapılmıştır: “Tarih ilmi insanların zaman ve mekân çerçevesinde husule getirdikleri tekâmül hadiselerini, bunların şuursuz iptidâî hallerinde, tabiat esirleri yahut maşerî bir vücudun fertleri ve toplulukları sıfatıyla yaptıkları fiillerinde tecelli eylemeleri itibarıyla ve maşerî hayatında mevzuu bahis ayrı hallerde rol ve ehemmiyetleri tayin ve tespit edilen psikofizik âmillerin teşkil ettiği illî bağılıklar çerçevesinde tetkik ve tasvir eder.”²

Günümüz insanına daha anlaşılır gelebilecek, yukarıdaki tanıma paralel bir tanım ise şöyledir: “Tarih, insan topluluklarının bütün faaliyetlerini, geçirdikleri gelişmeleri ve aralarında geçen olayları yer ve zaman göstererek, sebep-sonuç ilişkisi içinde, belgelere dayanmak suretiyle araştıran ve günümüze nakleden sosyal bir ilimdir.”³

O halde tarihçi, toplumun bir ferdi olan insanoğlunun yaşadığı olguları, birbirleriyle ilişkileri bakımından ele alır. Yaptığı iki

¹ İsmail Özçelik, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Ankara 1993, s. 1.

² A. Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, 4. Basım, İstanbul 1985, s. 13. Bernheim’in tanımı şöyledir: “Tarih ilmi; zaman ve mekân itibarıyla geçirdikleri tekâmülleri birlikte yaşayan canlı mahlûk sıfatıyla yapı geldikleri psikofizik hareketleri, bunların illî münasebetlerine izafe edilen müşterek kıymetleri araştırır ve tasvir eder.” (E. Bernheim, *Tarih İlimine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev.: M. Şükrü Akkaya, Kültür Bakanlığı, İstanbul 1936, s. 51).

³ Özçelik, s. 2-3.

önemli işten biri olguları tespit, diğeri ise olgular arasındaki ilişkileri dikkate alarak onları yorumlamaktır.

Tarihçi ve Nesnellik

Peki, tarihçi bunları yaparken nesnel olabilir mi? Tarihçinin nesnelliği meselesi çok tartışılan konulardan biridir. Onun kullandığı dil, kendi dönemine ait yaşayan bir olgudur. Tarihçinin zihni, yaşadığı toplumun kültürel ortamında ve sahip olduğu çevrede şekillenir. Dili, aynı zamanda düşüncesini ifade ettiği bir araç olarak onun düşüncesini şekillendiren bir unsurdur.⁴ Dolayısıyla tarihçinin kullandığı kelimeler dahi olguların anlaşılması üzerinde etkili olur. Belki olgularla ilgili bazı tespitler, -belirli ölçüde- nesnel bir şekilde ortaya konabilir. Örneğin İstanbul'un 29 Mayıs 1453'te Sultan II. Mehmed (1451-1481) komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirildiği, herkesçe kabul edilebilecek, tarihî bir olgu hakkında nesnel tespittir. Ancak II. Mehmed'in İstanbul'a hâkim oluşu Türk tarihçilere göre fetihtir; Batılılar açısından ise istiladır. Bu sebeple Türk tarihçiler, II. Mehmed'i Fatih olarak anarlar. Tartışmasız bir tarihî olgunun ifadesinde bile seçilen kelimeler nesnelliğin sınırlarını zorlamaktadır. Öte yandan İstanbul'un "el değiştirmesinin" ayrıntıları ele alındığında çeşitli sebeplerle olguların tespitinde bile farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Olguları yorumlamaya gelince tarihçinin, yaşadığı toplumdan, bağlı olduğu kültürel çevreden, aldığı eğitimden, bizzat yaşadığı tarihî olgulardan ve koşullardan etkilenmeyecek şekilde bir nesnelliğinden söz etmek mümkün değildir. Zira tarihçi ile inceleme konusu yaptığı olgu arasına nesnelliğe hâlel getiren pek çok engel ve yorum girmekte ya da başka bir ifadeyle onu öznelliğe sürükleyen etkenler ortaya çıkmaktadır. Üzerinde durduğumuz

⁴ M. Foucault, R. Barthes ve J. Derrida, gösteren ile gösterilen arasındaki belirsiz ve katmanlı ilişkiyi sorgulayarak gerçekliği bizatihi dilin şekillendirdiğini ve belirlediğini söylerler. Buna göre her şey dilsel/metinsel bir yapıdır. Bu görüşü benimseyen H. White'a göre tarih, bir görüşün, dilin kullanımı sayesinde oluşturulmuş ikna edici bir kompozisyonudur (Shelley Walia, *Edward Said ve Tarih Yazımı*, Çev.: Gürol Koca, Everest Yayınları, İstanbul 2004, s. 14-15).

şey, tarihçinin iradesi dışında ortaya çıkan öznelliktir. Ancak tarihçi, elinden gelen çabayı gösterdikten sonra onu aşan sebeplerden dolayı öznel olmakla suçlanamaz.

Bir de bilinçli olarak tarihi çarpıtmak ve olguları ideolojik kıtlılar içinde sunmak şeklindeki bir tarihçilik anlayışıyla sıkça karşılaşırız. Kuşku yok ki, bilimsellik yerine gerçekleri çarpıtmak amacıyla hazırlanan bu tarih çalışmalarının, -ne kadar popüler ve etkiyici olurlarsa olsunlar- saygın bir bilimsel çabanın ürünü olarak değerlendirilmeyi hak etmeleri mümkün değildir.

Tarihçi, olguları tasvir ederken birçok etken, nesnel olmasının önünde engel oluşturur. Her şeyden önce ona ulaşan malzemenin tarihî olguyu ne kadar yansıttığı meçhuldür. Bu sebeple onun nesnel olmasını engelleyen sebeplerin başında olgular hakkındaki belgelerin tarihçiye ulaşmasından kaynaklanan sorunlar gelir. Tarihçi ile olgu arasında geçen zaman diliminde belgelerin gerçeği yansıtacak şekilde muhafaza edilebilmesi her zaman mümkün olmaz. Tarihçinin nesnel olma çabası, kendisine ulaşan belgelerle sınırlıdır. Dolayısıyla eldeki belgeler, tarihçinin alanını sınırlar. Diğer taraftan tarihçi, incelediği dönemin bütün olguları hakkında bilgi sahibi olamaz.

Tarihçi açısından, belli olgularla ilgili malumatın muhafaza edilmiş olması ise bir çeşit yönlendirmedir. Bu hususu özellikle, geçmişte meydana gelen olaylar hakkındaki rivayetleri nakleden bilginlerin eserlerinde yer alan malumatı dikkate alarak ifade ediyoruz. Emevîler dönemini de idrak etmiş olan Şîî müelliflerden Ebû Mihnef Lut b. Yahya el-Kûfî (157/773), Kerbela olayıyla ilgili rivayetleri naklederken kendi mezhebî-siyasî tercihinden tamamen sıyrılabilmiş midir? Buna "Evet!" demek mümkün görünmemektedir. Böyle bir çabası olsa dahi içinde bulunduğu çevre, onu bir ölçüde yönlendirir. Bu bağlamda olgular hakkında verilen bilgilerin güvenilirliği meselesi de üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur.

Kaldı ki tarihçinin olgular hakkındaki belgelere karşı tarafsız

olduğunu söylemesi, onun nesnel olduğu anlamına gelmez. Ünlü tarihçi ve tefsirci Taberî, tarihinin başında kitabına aldığı rivayetlerle ilgili şöyle bir hatırlatmada bulunur: “Benim bu kitabımı gözden geçirenler bilsinler ki, bu eserimde dercedilen her bilgi ve haber, pek azı hariç olmak üzere, aklî delillere, insanların fikir ve akıllarıyla düşünerek buldukları sebeplere dayanmayıp, ancak senetleriyle ravilerini gösterdiğim haber ve rivayetlere dayanır. Çünkü geçip gidenlere ve sonra gelenlere dair olan haber, olay ve hadiselerden her biri, bunları gözleriyle görmeyen ve o zamanları idrak etmeyenlere, ancak o halleri gören ve işitenlerin haber vermeleri, o haberleri nakletmeleriyle bilinir; akıl ve fikir ile bilinmez. Geçip gidenlerin bazılarına dair naklettiğimiz haberlerin bir kısmını doğru bulmayıp inkâr edenler ya da çirkin sayanlar bulunursa bilsinler ki, bu haberler tarafımızdan uydurulmadan ravilerce bize nakledilmiştir.”⁵ Bu anlayışın yönlendirici ve uydurma bazı rivayetlere kapı aralayabilecek bir yaklaşım olması bir yana, Taberî’nin kendisine ulaşan her rivayeti kitabına aldığını zannetmek yanıltıcı olur. Örneğin Hz. Osman ile Ebû Zer el-Gıfârî arasında geçenler hususunda kendisine ulaşan, çirkin addettiği bazı rivayetleri zikretmeyi uygun görmediğini ifade eder.⁶

Tarihçi, meydana gelen sayısız olgu arasından bazılarını seçerek, yani bazı olguları tarihin konusu yaparak tarihe kendi kanaatini ve bakış açısını katar. Geçmişte olguları tespit eden tarihçiler de, yazdıkları kitaplarda benzerleri arasından seçtikleri olgularla esasen yorum yapmış oluyorlardı. Kaldı ki onlar da herhangi bir etki altında kalmaksızın olguların kaydı hususunda tercihte bulunma imkânına sahip değillerdi. Bizim karşı karşıya kaldığımız sorunların benzerleri, olgular hakkındaki malumatı geçmişte kaydedenler için de geçerlidir. Bizim beşer olarak sahip olduğumuz

⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Çev.: Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, I, 7-8.

⁶ et-Taberî, II, 445. Krş. İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, “İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Problemi: İslâm Tarihinde Usûl Meselesi*, 21-22 Şubat 2004, İstanbul, s. 884.

zaaflar, onlar için de söz konusudur. Tarih, yazıldığı dönemin koşullarından bağımsız olmayacak şekilde geçmişini yeniden tasvir etme ameliyesi olduğu için bir çeşit geçmiş kurgulama faaliyetidir.

Tarihin olguları bütünüyle nesnel olamaz; çünkü bunlar, tarihinin onlara yüklediği anlamla tarihin olguları haline gelirler. Tarihte nesnellik, olgunun nesnelliği değil, olgu ile yorum arasındaki ilişkinin; geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkinin nesnelliği olabilir.⁷ Bir tarihinin nesnel olduğunu söylediğimizde sadece olgularda yanlışlık yapmadığını söylemek istemiyoruz; bundan daha çok, doğru olguları seçtiğini ya da bir başka deyişle, doğru anlamlılık ölçütünü kullandığını söylemek istiyoruz.⁸

Tarihçi ve Öznellik

Bazı tarihçiler, çeşitli sebeplerle bilinçli olarak özenliği tercih eder. Olguları seçerek ya da bazıları hakkındaki bilgileri karartarak olgular üzerinde bilinçli bir tasarrufta bulunan tarihçilere örnek olarak vakanüvisleri hatırlayabiliriz. Resmi devlet tarihçileri olan vakanüvislerin amacı, iktidardaki zevatin yaptıklarını güzel göstermek, övgüye değer gördükleri gelişmeleri öne çıkararak hükümdarı ve yardımcılarını yüceltmektir.⁹ Yazılanlar, resmi ilişkiler çerçevesinde kaleme alındığı için tarafsız tasvirler kaçınılmazdır.

İslâm Tarihinin ilk döneminden de bir örnek verelim: Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas, Bedir savaşına müşrik ordusunda katılmıştı ve savaşta esir edilenlerden biriydi. Hz. Peygamber döneminin en önemli kaynaklarından biri olan İbn Hişâm, Bedir esirlerinin isimlerini İbn İshak'tan naklettiği listede Hâşim oğullarından 'Akîl b. Ebî Tâlib ile Nevfel b. el-Hâris b. Abdulmuttalib'in

⁷ Bk. Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, Çev.: Misket Gizem Gürtürk, 5. Basım, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 142.

⁸ Bk. Carr, s. 145.

⁹ Osmanlı dönemi tarihçilerinden örnekler için bk. Ahmet Güneş, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 17, Ankara 2005 (http://www.ankara.edu.tr/kutuphane/otam/otam_2005_say17/ahmet_gunes.pdf), s. 8-17 (15.11.2007).

isimlerini zikretmiştir.¹⁰ Hz. Abbas'ın isminin kimin tarafından listeden çıkarıldığını bilmiyoruz. Ancak Abbasîlerin atası olduğu için onun isminin masum bir unutkanlık sonucu burada yer almadığını zannetmiyoruz. Hz. Abbas'la ilgili benzer ihmalkârlıklara, başka kaynaklarda da rastlanmaktadır.¹¹

Bir millete, dine, mezhebe, siyasî görüşe bağlılık, olguların yönlendirmeye açık hale gelecek şekilde nakledilmesine sebep olabilmektedir. Bunun için tarafgirlik, olguların hem aktarılmasında hem de yorumlanmasında önemli bir yönlendirme sebebidir. Bu yönlendirme, tarafların hepsi için söz konusudur. Muhalifler hakkında belgeleri karartan bir iktidardan söz edebileceğimiz gibi muhaliflerin iktidara karşı oluşlarının gerektirdiği bir öznellikten de söz edilmelidir. Ehl-i Sünnet veya Şia mezheplerine mensup bilginlerin Hz. Osman'ın öldürülmesinden başlayıp Hz. Ali'nin öldürülmesine kadar devam eden zaman diliminde etkin varlık gösteren Haricîler hakkında anlattıkları, Haricîlerin algı ve anlayışlarını ne kadar yansıtır? Çatışma içinde oldukları bir grubu nesnel bir bakışla tasvir edebilirler mi? Öte yandan Haricîlerin tekfir ettikleri Osman ve Ali hakkındaki kanaatleri ve taraf oldukları olaylarla ilgili tasvirlerine ne dereceye kadar güvenilebilir?

İslâm Tarihinin erken dönemlerinde yaşayan bazı bilginler, çeşitli sebeplerle rivayetlere müdahale edildiğini ya da rivayetler uydurulduğunu gördükleri için insanları uyarma ihtiyacı duymuşlardır. Bunlardan biri olan Ahmed b. Hanbel'in (241/855), -bu hususa dikkat çekmek amacıyla söylediğini düşündüğümüz-, "Üç şeyin aslı yoktur: Tefsir, melâhim ve meğâzî."¹² sözü, olgularla ilgili tasvirler hakkında duyulan kuşkunun boyutunu göstermesi açısından ilginçtir.

Bilindiği gibi modern çağda devletler, ideoloji mensupları ya da -popüler bir ifadeyle- toplum mühendisleri, kendi varlıklarını

¹⁰ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, (218/833), *Sîretu İbn Hişâm*, el-Mektebetu's-şâmile (el-isdâru's-sânî 2.09), I, 715.

¹¹ Bk. İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, s. 885.

¹² Celâluddin Abdurrahman es-Suyûtî (911/1505), *el-İtkân fi 'ulûmî'l-Kur'ân*, 4. Basım, Kahraman Yayınları, İstanbul 1398/1978, II, 227.

meşrulaştırmak için tarihi bir araç olarak kullanmaktadırlar. Zira tarih, toplulukların yönlendirilmesinde, millî şuur oluşturulmasında ve geliştirilmesinde vazgeçilemeyen önemli bir araçtır. Örneğin Cumhuriyetin ilk yıllarında ileri sürülen tarih tezine göre medeniyetin beşiği Asya olup burası Türklerin ilk anayurdudur. Eski zamanlarda Orta Asya’da meydana gelen bir kuraklık sebebiyle yurtlarından çıkıp dünyanın çeşitli yerlerine yayılan Türklerin bir kısmı Anadolu’ya gelerek burada Sümer, Elam ve Eti devletlerini ve medeniyetlerini kurmuşlardır. Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin de Türk eseri olduğunu ifade eden bu iddia sahipleri, Etilerin Türklüğü üzerinde özellikle durmaktadırlar. Böylece bir taraftan Türklerin Anadolu’da işgalci olmadıkları ve burasının gerçek sahipleri oldukları vurgulanırken diğer taraftan Türklerin medeni bir kavim oldukları ifade edilmiş olmaktadır.¹³

İdeolojik ve siyasî tercihin tarihçilerin olgulara yaklaşımları üzerindeki etkisine örnek olarak Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak uzun yıllar, özellikle son dönem Osmanlı Devleti tarihi hakkında genelleyici olumsuz bir bakış açısının hâkim olduğunu hatırlayalım. Bu bağlamda Osmanlı Devletinin önemli padişahlarından biri olan Sultan II. Abdülhamid’e (1876-1909) bazı tarihçilerin Kızıl Sultan, bazılarının ise Ulu Hakan demeleri de ideolojik anlayışın tarih okumalarına etkisini gösteren örneklerden biridir.¹⁴

Geçmişî karalamak, bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığı için yeni iktidarların eliyle ya da onlara yaranmak amacıyla geçmiş hakkında olumsuz kanaatler ileri sürmek, sık rastlanan bir durumdur. Bu tespitten hareketle, İslâm Tarihinin ilk dönemiyle ilgili

¹³ Bk. Güneş, s. 37-40.

¹⁴ Abdülhamid dönemine siyasî bakıştan kaynaklanan çatışmacı yaklaşımlar akademik tarihçilikte azalmışsa da popüler tarihçilikte devam etmektedir. 1930’lu yılların Cumhuriyet ideolojisi Osmanlı geçmişini topyekûn reddetme eğilimindeyken, 1940 ve 1950’li yıllara gelindiğinde bu durum değişmeye başlamıştır. Örneğin, Tanzimat reformculuğuyla barışma yoluna gidilmiş, ancak Abdülhamid dönemini modernleşme çizgisinden sapma, geriye dönüş ve İslâmî gericilik olarak niteleyen anlayış önemli ölçüde muhafaza edilmiştir (Bk. Nadir Özbek, “Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/1, 2004, s. 73).

eserler genellikle Abbasîler döneminde yazıldığı için Emevîler hakkında genel bir olumsuz anlayışın hâkim olduğunu söylemek yanlış değildir. Bu olumsuz kanaat, özellikle Hz. Ali'ye bey'at etmeyi reddeden Muaviye, iktidarı döneminde Kerbela ve Harre olaylarının meydana geldiği Yezid b. Muaviye ile Mervan ve çocukları hakkında daha açık görülmektedir. Emevîlerden çok sonra yaşayan Suyûtî (911/1505), Halifeler tarihiyle ilgili kitabının başına Emevîlerin hilafeti hususunda uyarıcı ve Abbasîlerin hilafetini müjdeleyici hadisleri koymayı ihmal etmemiştir.¹⁵ Gerçi kendisi Abbasîler döneminde yaşamamıştır; ancak yaşadığı dönemde Mısır'da Abbasoğulları soyundan olan bir halife bulunmaktadır.

Yezid döneminde meydana gelen Kerbela ve Harre olayları hakkında da olayları abartan ve insanların duygularını Yezid'e karşı bilemeyi amaçlayan pek çok rivayet nakledilmiştir. Örneğin Kerbela'da Hz. Hüseyin öldürüldüğünde gökyüzünün kararıp yıldızların çıktığı, kırmızı toprak yağdığı, öldürüldüğü gecenin sabahında Beyt-i Makdis'te kaldırılan her taşın altında taze kan görüldüğü, onun öldürülmesinden bir hafta sonra yıldızların çarpıştığı, öldürüldükten sonra iki-üç ay boyunca güneş doğduğunda ufkun, duvara kan sürülmüş gibi kızıllaştığı ve bu durumun güneş yükselinceye kadar devam ettiği şeklinde tasvirlerle karşılaşırız.¹⁶ Harre olayında Şam ordusunun yaptıkları hususunda da birçok abartılı rivayetle karşılaşmaktayız.¹⁷ Bütün bu rivayetlerin Emevî düşmanları tarafından ve büyük ölçüde Abbasîler döneminde onlara düşmanlığın popüler olduğu dönemde uydurulduğunu söylemeye gerek yoktur.

Olgular üzerinde bilinçli tasarruflarla yönlendirmeler yapmanın bazen iyi niyetten kaynaklandığını gösteren örneklerle de karşılaşırız. Hz. Muhammed (s) ve Ashabı hakkında, onları yüceltmek amacıyla ortaya çıkan birçok rivayet buna örnektir. Hz.

¹⁵ Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî (911/1505), *Târihu'l-hulefâ*, el-Mektebetu's-şâmîle (el-isdâru's-sânî 2.09), I, 4-7.

¹⁶ Bk. Adnan Demircan, *İslâm Tarihi'nin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 327-329.

¹⁷ Harre olayı hakkında geniş değerlendirmeler için bk. Ahmet Önkal, "İslâm Tarihinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar*, 6/ 3, 1992.

Peygamber'in doğumu sırasında meydana gelen olağanüstü hadiseler, küçüklüğünden itibaren başına gelen mucizevî birçok olay ve gösterdiği mucizelerle ilgili anlatılanların bir kısmı insanların ona olan ilgilerini artırmak amacıyla iyi niyetlerle ortaya çıkmış olmalıdır. Aşab için de benzer bazı rivayetler ortaya çıkmıştır. Örneğin Hz. Peygamber'in hicreti sırasında Sevr mağarasına girerken Hz. Ebû Bekr'in zararlı bir hayvan bulunup bulunmadığını öğrenmek için Hz. Peygamber'den önce içeri girmesine dair anlatılanlar, zamanla farklı bir mahiyet kazanarak Hz. Ebû Bekr'in mağarada bir yılan tarafından ısırıldığı hikâyesine dönüşmüştür. İbn Hişâm, bazı âlimlerin kendisine Hasan-ı Basrî'nin, Resûlullah ile Ebû Bekr'in mağaraya gece ulaştıklarını, Ebû Bekr'in Resûlullah'ı yılanlardan ve yırtıcı hayvanlardan korumak amacıyla mağaraya önceden girdiğinden söz eder; ancak yılanının onu ısırması hususunda herhangi bir bilgiye yer vermez.¹⁸ Oysa muahhar kitaplarda yer alan bazı rivayetlere göre mağaraya geldiklerinde Hz. Ebû Bekr örtüsünü yırtarak parçalara ayırmış ve bu bez parçalarıyla mağaradaki delikleri kapatmış; ancak bezler yetmediği için son deliği topuğu ile kapatmış ve bu delikte bulunan bir yılan tarafından ısırılmıştır. Yorgun olan Resûlullah, Hz. Ebû Bekr'in dizine başını dayayarak uyumuş; acıdan dolayı gözlerinden akan yaşlar, Resûlullah'ın yüzüne dökülünce Hz. Peygamber uyanmış ve tükürüğüyle onu tedavi etmiştir.¹⁹

Tarihçi ve Tarihî Olgular

Tarihçi, bir yandan olgularla ilgili belgeleri bir araya getirerek tarihi yazarken aynı zamanda kendisi de yeni olgular içinde rol alan bir kahramandır. O da daha sonraları yazılacak tarihin konularından biridir. Zira tarihçi, tarihin dışında değildir. Bununla birlikte

¹⁸ İbn Hişâm, I, 485.

¹⁹ Yılan tarafından ısırılma olayından bahseden rivayetler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî (458/1065), *Delâ'ilü'n-nübüvve*, Nşr.: Abdulmu'tî Kal'acî, Beyrut 1405/1985, II, 477; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Eseri*, Çev.: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s. 147; Şevkî Ebû Halîl, *el-Hicre: hadesun ğayyere mecrâ't-târîh*, 3. Basım, 1405/1980, s. 86-87.

tarihçi, olgulara -mutlak anlamda mümkün olmasa da- olgular üstü bir konumdan bakmaya çabalamalı, içinde yaşadığı toplumun, ait olduğu kültürün, ekonomik koşulların, ideolojik ve siyasi tercihlerin kendisini etkilemesine karşı boyun eğmemelidir. Yine de bu karşı koyuşun tarihçiyi zamana karşı bağımsızlaştırdığını düşünmemek gerekir. Zira “tarihçi, tarih yazmaya başlamadan önce, tarihin ürünüdür.”²⁰

Tarihçi, genellikle olguları gözlemleyerek tasvir ve tahliller yapma olanağına sahip değildir. Dolayısıyla tarihi yazabilmesi için çeşitli belgelere ihtiyaç duyar. Zamanın akışı içinde meydana gelen olguların çok azı, göz şahitleri tarafından nakledilerek ya da arşiv malzemesi haline gelerek tarihçi için malzeme olur.

Tarihçinin yaptığı işlerden biri, olguları seçmektir. Zira geçmişte meydana gelen sayısız olgunun hepsini tarihin konusu olarak ele almak mümkün değildir. Olguların bazıları tarihçiyi, kendilerini inceleme konusu yapmaya zorlar; bazıları hakkında ise tarihçi daha özgürce karar verme imkânına sahiptir. Bir olgunun tarihin konusu olması için ele alınan konu açısından anlamlı olması gerekir. Olgularla ilgili belgeleri tespit etmek, hangi belgeleri kullanacağına karar vermek ve bu belgeleri kullanarak olgular arasındaki ilişkiyi irdelemek, bununla ilgili varsayımlarda bulunmak da tarihçinin görevidir. Bu sebeple tarih incelemesi, nedenlerin incelenmesidir. Tarihçi, durmadan “Niçin?” sorusunu sorar ve cevap bulmayı umduğu sürece de duramaz.²¹ Öte yandan tarihte yorum her zaman değer yargılarına, nedensellik ise yoruma bağlıdır.²²

Tarihçi, geçmişte meydana gelen olguların bir kısmını inceleme konusu yaparak tercihini kullanırken olguların hepsi kendisine ulaşmış değildir. Böylece tarihçinin araştırma konusu yaptığı olgular, gerçekte meydana gelenlerin çok az bir kısmıdır. Olgular, bazen birbirlerinden bağımsız gibi görünse de aralarında bir ilişki ve süreklilik bulunabilir. Ancak bu ilişki her zaman açık olmadığı gibi

²⁰ Carr, s. 49.

²¹ Carr, s. 103.

²² Carr, s. 126.

bazen de dolaylıdır. Bu sebeple olgular arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde anlayabilmek ve yorumlayabilmek için derin ve geniş bir bakış açısı gerekir.

Tarihçi, farklı malzemeler kullanarak kaynaklarından kaynaklanan olumsuzlukları azaltabilir. Tek kaynağa dayanarak yapılabilecek tasvirlerde yanılma ihtimali yüksektir. Bunun için olgularla ilgili farklı müelliflerin kaleminden çıkan tasvirlerin yanı sıra doğrudan olgu tasviri amacıyla yazılmamış diğer yazılı malzemeler, arşiv malzemesi, kalıntılar gibi kaynaklara da başvurulmalıdır. Olgu hakkındaki malzemedan kaynaklanan sorunları aşabilmek için olgularla doğrudan ya da dolaylı ilgisi olan bütün malzemeler toplandıktan sonra, bunların iyice tahlil edilmesi, sonra da olguların ihata edici bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekir.

Tarihçi, incelediği dönemi dar tuttuğu ölçüde olgulara hâkimiyeti artar. Ancak olgulara bakışı olabildiğince geniş olmalıdır. Aksi takdirde ele aldığı konuları vukufiyetle değerlendirebilmesi mümkün olmaz. Ayrıca tarihçi, ele aldığı dönemi bir açıdan; örneğin ekonomik, kültürel, sosyal, siyasî ya da hukukî yönüyle incelemeyi hedeflese de diğer yönlerini ihmal etmemelidir.

Geçmişe Tarihçinin Zamanından Bakış

Her tarihçi, geçmişe kendi yaşadığı dönemden bakar. Böylece geçmişini incelerken kendi zamanını da araştırmaya dâhil etmiş olur. Bu da geçmişin neden tekrar tekrar ele alınmasına ihtiyaç duyulduğunu anlatır.

Hitler döneminde Almanya'da yaşayan bir tarihçi, muhtemelen - taraftar ya da muhalif olarak- Almanya'daki aşırı milliyetçiliğin etkisinde kalarak olguları o dönemin koşullarında yorumlayacaktır. Örneğin Nazi Almanya'sında doktora tezi yapan bir Arap araştırmacı,²³ tez konusu olarak Arap-mevali arasındaki çatışmayı

seçmiş ve konuyu Arap milliyetçiliği zaviyesinden değerlendirmiştir.²⁴

Başka bir örnek vermek gerekirse I. Bayezid (1389-1402) ile Timur'un ikisi de Müslüman Türk sultanlarıdır. Ancak Timur, Osmanlı topraklarında yaşayan tarihçi tarafından şuur altındaki duyguyla bir düşman ve zalim bir hükümdar, ya da daha iyimser bir ifadeyle öteki muamelesi görürken, I. Bayezid haklılığından kuşku duyulmayan bir cengâver olarak tasvir edilmektedir. Çünkü tarihçi, ait olduğu kültür, yaşadığı bölge ve tarihî dönem itibarıyla taraftır. Öte yandan Osmanlı Devletinin son yıllarıyla Cumhuriyetin ilk yıllarını idrak eden bazı münevverlerle bürokratların sergiledikleri çelişkili tutum, insanın yaşadığı koşullara göre tutum belirleyebileceğinin güzel örneklerinden biridir. Bugün yaşayan bir tarihçi ise çalışma konularını ve ele alacağı olguları dünyamızda yaşadığımız sorunlardan ve düşünce akımlarından etkilenerek tespit edip yorumlar. Modern dünyanın Batılı tarihçisi, popüler tartışmalardan etkilenerek araştırma konularını seçecek ve çalışmalarına yön verecektir. Özgürlükler, kadın hakları, çevre sorunları, yerelleşme-küreselleşme, kültürlerarası çatışma-diyalog, dünyanın yaşadığı ekonomik sorunlar ve benzeri tartışma konularından hareketle tarihi yeniden inşa edecektir. Hatırlanacağı üzere Türkiye'de doksanlı yıllarda Hz. Peygamber'in Medine'de Yahudilerle yaptığı Medine sözleşmesi²⁵ etrafında onlarca yazı yazıldı. Zira bu dönemde bazı İslamcılar, mevcut siyasî rejimle çatışmanın hedeflerine ulaşmalarını sağlayacak bir yol olmadığı kanaatine sahip olmaya başladılar. Bunun yerine çok hukukluluğun imkânını tartışmaya başladılar. Siyasî görüşlerindeki bu değişime bir dinî meşruiyet aradıklarında ise karşılıklarına bunun için en uygun örnek olarak Medine sözleşmesi çıktı. Asırlardır kitaplarda yer alan bu belge yeniden keşfedilmişti. Bugünün bazı İslâmcıları ise

²⁴ Bk. Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevali Çatışması*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 19.

²⁵ Çağımızda bu belge, araştırmacıların yaklaşımlarına uygun olarak "Medine sözleşmesi, Medine anlaşması, Medine vesikası ve Medine anayasası" gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Ancak bunları hiçbirisi Hz. Peygamber'in söz konusu anlaşma için seçtiği bir isim değildi.

“dinlerarası diyalog” meselesini çok önemsedikleri için buna uygun olguları öne çıkarmayı yeğlemektedirler. Mesela bunun için akla ilk gelen örnek Hz. Peygamber’in müşrik Kureyşlilerle yaptığı Hudeybiye anlaşmasıdır. Oysa Hudeybiye anlaşması 14 asrı aşkın bir zamandan beri biliniyordu; kitaplarımızda yazılıydı ve Hz. Peygamber’in hayatından söz edilirken anlatılırdı. Tarihçinin yaşadığı koşullardan etkilendiğini gösteren bir başka örnek de bölgemizde yaşadığımız sıcak çatışmalardır. Günümüzde Irak’ta yaşayan bir tarihçinin yaşadıklarından etkilenmeden tarihi kaleme alabileceğini söyleyebilir miyiz? Bir Filistinli tarihçi, her gün karşı karşıya kaldığı sorunları görmezden gelmek istese bile bunlardan etkilenmeden yaşadıklarını değerlendirebilir mi? Görüldüğü gibi bu satırların yazarı da tarihe, yaşadığı zamandan ve coğrafyadan bakmaktadır.

Olgular Arasındaki Sebep-Sonuç İlişkisi

Olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkisini irdelemek, tarihçinin önemli görevlerinden biridir. Esasen eskiden beri tarihî olgular arasında bir ilişki olduğu anlayışı vardı. Bu anlayış, dinlerde de mevcuttur. İnsanın davranışlarına karşılık Tanrı’nın dünyada ceza vereceği anlayışı bu kanaati içinde barındırmaktadır. Buna dair Eski Ahit’te Yahudi tarihinden pek çok örnek yer almaktadır. Eski Ahit’e göre Yahudiler, Tanrı’ya verdikleri sözde durmadıkları için defalarca cezalandırılmışlardır.

Bugüne kadar tarihçiler, olgular arasındaki ilişkinin nasıl ele alınıp değerlendirileceği hususunda çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Dikkat çeken önemli konu tarihçilerin, yaşadıkları dönemin düşünce akımlarının etkisinde kalarak farklı açıklamalar getirdikleridir. Geçen yüzyılda toplumsal olguların bazı yasalara göre ortaya çıktığı anlayışını kabul eden ve olguları bu anlayış çerçevesinde ele alan birçok ilim adamı yaşamıştır. Onlar nedenleri ve yasaları; mekanik, biyolojik, metafizik, ekonomik ya da psikolojik terimler içinde düşünüyorlardı. Ancak temel yaklaşım, tarihin

düzenli bir sebep-sonuç sırası içinde, geçmişin olgularını ardarda düzenlemekten ibaret olduğu şeklindeydi. Bugün ise artık tarihî yasalardan pek söz edilmemektedir. Hatta bazı tarihçiler “neden” yerine “açıklama” ya da “yorum” veya “durumun mantığı” ya da “olayların iç mantığı” demeyi tercih ederler ya da nedensel yaklaşımı reddederek onun yerine, işlevsel yaklaşımı savunurlar. Oysa bu, kaçınılmaz olarak olayların nasıl olup da meydana geldiği sorusunu işin içine katar ve bizi yine “Niçin?” sorusuna götürür. Öte yandan olguları tek sebeple açıklamak, yanlış değerlendirmeler yapılmasını doğurur.

Tarihçi, olgular arasındaki ilişkileri ele alırken bir olgunun birden çok sebebinin ve sonucunun olduğunu tespit eder. Bundan dolayı tarihçi birden çok nedenle çalışır.²⁶ O, amacı için anlamlı olan olguları sınırsız olgular okyanusundan seçtiği gibi, çok sayıdaki sebep-sonuç içinden sadece kendi yaklaşımı ve yorumu bakımından anlamlı olanları seçer.²⁷ Böylece sebeplerden birini önceler. Böyle yapması, olguları daha kolay yorumlamasına imkân verir.

Tarihte Kahramanların ve Toplamların Rolü

Eskiden tarihçiler, tarihi daha çok kahramanları öne çıkaran bir anlayışla ele almayı tercih ederlerdi. Bugün ise toplumu ve toplulukları öne çıkaran çalışmalar tercih edilmektedir. Tarihi toplumların mı liderlerin mi yaptığı hususunda farklı görüşler mevcuttur. Büyük toplulukların tarihe yön veremedikleri, aksine hadiselerle asıl yön verenin kahramanlar ve dahiler olduğunu savunanlar olduğu gibi, tarihin konusunun fertler değil, insanın içinde yaşadığı teşkilatlanmış toplumlar olduğunu savunanlar da vardır.²⁸ Bu meselede tarihçinin olgulara nereden baktığı önemlidir. Kahramanları önemseyen bir yaklaşıma sahip olan tarihçi, kahramanın

²⁶ Bk. Carr, s. 104-106.

²⁷ Bk. Carr, s. 123.

²⁸ Mübahat K. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 3. Basım, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994, s. 3.

faaliyetlerini öne çıkardığında bütün olanlar onun eseriymiş gibi değerlendirilir. Oysa halk kitleleri olmadan bir tarihten söz edilemez. Örneğin Irak'ta son yıllarda yaşanan ABD işgalini ve ardından meydana gelen gelişmeleri -medyada yansıtıldığı gibi- sadece Saddam Hüseyin ile Bush'un kişisel tutumlarıyla izah etmek doğru olur mu? Bu işin arkasında devlet sistemi içinde yer alan birçok insanın yanı sıra iki ülkenin kurumlarının ve sokaktaki insanın da etkisini göz ardı edebilir miyiz? Sorunun Batı medeniyetinin kendisine rakip gördüğü İslâm medeniyetinin alanını daraltması ve gücünü azaltması, bölgedeki siyasî nüfuzun Batı ve özellikle İsrail için kontrol edilebilir bir halde tutulması ve ABD'nin enerji kaynaklarını kontrol ederek gücünü pekiştirmesi gibi farklı yönlerinin olduğu muhakkaktır. Bu açıdan bakıldığında Irak'taki gelişmelerin Ortadoğu'da meydana gelenlerden bağımsız düşünülemeyecek, sadece iki liderin inisiyatifinde ve birbirlerine karşı duydukları kişisel nefret nedeniyle gelişen olgular olmadığı görülecektir.

Tarih, insanların meydana getirdikleri olguları konu edinmekle birlikte, insan iradesinin dışında ortaya çıkan olgular da insanlık tarihi üzerinde büyük etkiler meydana getirir. Örneğin bir veba salgını, kuraklık ya da deprem, tarihinin akışını değiştirebilecek etkiler bırakabilmektedir. Tarihçi, olguları değerlendirirken insanlığın iradesi dışında ortaya çıkan gelişmelerin etkilerini de hesaba katmak zorundadır. Örneğin İslâm Tarihinin ilk yıllarında Hz. Ömer'in hilafetinde vuku bulan Amvâs vevasında (17/638) çok sayıda Müslüman askerin ölmesinin, demografik yapı, İslâm'ın yayılması ve fetihlerin seyri üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir.

Tarihin Yararları

Tarihin ne işe yaradığı sorusuna çeşitli cevaplar vermek mümkündür. Collingwood (1943), "Tarih insanın kendisini bilmesine yarar."²⁹ der. Carr (1982) ise "Geçmişin geleceğe ve geleceğin de

geçmişe ışık tutması, tarihin aynı zamanda hem temellendirilmesi, hem de açıklanmasıdır.”³⁰ demektedir.

İnsanın en çok merak ettiği şey geçmiş ve geleceğidir. Geçmişini ve geleceğini merak etmek, insana özgü bir davranıştır. Gelecek hakkında bazı öngörülerde bulunabilmek için geçmişin bilinmesine ihtiyaç vardır. Zira geçmiş, insanın geleceğiyle birlikte yaşar. Yaşadığımız zaman, sürekli bir oluş içinde her an geçmiş haline gelir. Böylece insan, geçmiş ile gelecek arasında bir yerde hayatını sürdürür. Bireyler, geçmişlerini merak ettikleri gibi toplumlar da geçmişlerini merak ederler. Tarih, insan ile geçmiş arasında bir köprüdür.

Geçmişini bilen insanın özgüveni artar ve geleceğine daha emin duygularla bakar. Günümüz dünyasında tarih bilinci olmayan ve geçmişini bilmeyen insanlardan meydana gelen bir toplumun kimliğini koruması mümkün olmaz. Böyle bir toplum, başka toplumlar tarafından ekonomik bakımdan sömürülmeye ve kültürel kimliğini kaybetmeye mahkûm olur. Günümüzde kimliğini kaybeden toplumların sayısı her geçen gün artmaktadır.

Tarihin en pratik faydasının tarihten ders çıkarmak olduğu sıklıkla söylenir. Ancak ders çıkarmak, hiçbir zaman tek yönlü bir süreç değildir. Geçmişin ışığında bugünü öğrenmek, aynı zamanda bugünün ışığında geçmiş öğrenmek demektir. Tarihin işlevi, geçmiş ve yaşanan zaman hakkında daha sağlam bir anlayışı, bunların karşılıklı ilişkileri içinde, ilerletmektir.³¹

Geçmiş hakkında sağlam ve doğru bilgiye sahip olan insanların -geçmişteki tecrübelerden ders çıkarma imkânları olduğu için- geleceğe ilişkin değerlendirmeleri daha sağlıklı olur. Bununla birlikte yaşadıklarımızın tarihin tekerrüründen ibaret olduğu anlayışı, kaba bir genelleme olup her olgunun kendine özgü olduğunu hatırdan uzak tutmamak gerekir. Ancak olayların biricik olması,

³⁰ Carr, s. 145.

³¹ Bk. Carr, s. 81.

tarihî olgulara bakarak genellemeler yapmamızı engellememelidir. Zira “tarih, genellemelerle beslenir.”³²

İnsan, çevresini ve kâinattaki diğer varlıkları tanımaya meraklı olduğu gibi kendisini ve yaşadığı toplumu da tanımak ister. Tarihin yararlarından biri, insanın kendisini tanımaya yardım etmesidir.

Bütün toplumlar için geçmiş tecrübeler, bir öğrenme, bilgilenme ve meşruiyet kaynağıdır. Geçmiş bilmek ve ondan ders almak, hiçbir insanın müstağni kalamayacağı bir gereksinimdir. Collingwood’un dediği gibi, “Tarihçinin üstünde çalıştığı geçmiş, ölü bir geçmiş değildir; belli bir anlamda bugün hala yaşayan bir geçmiştir.”³³ Toplumlar, geçmişleriyle kendilerine dünyada meşruiyet sağlamaya çalışırlar.

Her toplumun ait olduğu bir medeniyet vardır. Bireylerin kendi medeniyetlerine ait değerlere sahip çıkması, ortak bir kimlik inşa etmelerine yardımcı olur. Toplumda geleneklerin ve kurumların gelişimi için geçmiş bilmek gerekir. Geçmiş bilgisiyle insanlar, miraslarını nesilden nesile aktarma imkânı bulurlar. Böylece kendilerine ve geçmişlerine bir anlam verirler. Carr’ın ifadesiyle “Tarih, edinilmiş becerilerin kuşaktan kuşağa iletilmesi içinde bir ilerlemedir.”³⁴

Tarih bilen insanlar, geçmiş hakkındaki bilgileri sayesinde toplumu ve toplumun değerlerini daha iyi bilir. Bu durum insanlar arasında ortak değerlerin gelişmesine katkı sağlar.

Bize sağladığı faydalar bağlamında sonuç olarak diyebiliriz ki, tarih bize muasır hayatı, geçmiş hayatın tekâmülü olarak yakından anlatır; hatta istikbal hakkında düşünmeyi de mümkün kılar.³⁵ Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse tarih, insana geçmişi

³² Carr, s. 77.

³³ Carr, s. 28.

³⁴ Carr, s. 135.

³⁵ Togan, s. 18.

öğrenme, bugünü anlama ve geleceği tahmin edebilmede yardımcı olur.³⁶

Bir Kimlik İnşa Aracı Olarak Tarih

İdeolojik amaçlarla tarihî olgulara müdahale edildiğine sıkça tesadüf edildiği gibi devletlerin amaçları doğrultusunda olguların manipüle edilmesi de her zaman karşılaşılan bir durumdur. Zira tarih, devletlerin ulusal bilinç oluşturmak için kullandıkları en önemli araçlardan biridir. Tarihin bu amaçla kullanımı, modern toplumlarda olduğu gibi kabile toplumlarında da görülmektedir. Kabile kimliğinin güçlü olduğu topluluklarda, kabilenin geçmişte taraf olduğu savaşlarda elde ettiği başarılar, abartılı bir tasvirle nesilden nesile nakledilerek kabile kimliğini güçlendiren bir araç olarak kullanılmaktadır.

Modern devletler, bugün siyasî ve ekonomik hâkimiyetlerini artırmak için tarihi bir araç olarak kullanırlar. Bir yandan kendi tarihlerini oluşturarak vatandaşlarına ulusal kimlik ve vatandaşlık bilinci verirlerken, diğer taraftan rakiplerinin ve hâkimiyet alanlarına dâhil etmek istedikleri milletlerin tarihlerini öğrenerek onlara karşı politikalar geliştirirler. Zira bir toplumun tarihini bilmek, o topluma mensup insanları tanımaya ve anlamaya yardımcı olur. “İnsanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün toplumuna daha çok egemen olmasını sağlamak, tarihin çifte işlevidir.”³⁷ Montesquieu (1755) şöyle der: “Tarih olmaksızın, yaşadığımız asrın ve ülkenin sınırları içine hapsedilmiş, hususi bilgilerimizin ve kendi düşüncelerimizin dar çemberi içine sıkıştırılmış şekilde daima, dünyanın geri kalan kısmına karşı bizi yabancı bırakan bir tür çocukluk çağında ve bizden önce gelen ve bizi çevreleyen her şeye karşı derin bir cehalet içinde kalmaktayız.”³⁸

³⁶ Bk. Özçelik, s. 5.

³⁷ Carr, s. 66.

³⁸ Léon-E Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev.: Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 78.

Çağdaş insanın sahip olduğu, bir ülkenin vatandaşı olma, bir millete, dine ya da mezhebe mensubiyet, bir şehirden olma gibi kimliklerin inşası için tarihe ihtiyaç duyulur. Bu sebeple çağdaş eğitimde bireyin hayata hazırlanması için tarih eğitimine önem verilir; insanların iyi vatandaş olmaları için tarih bilmeleri gerektiğine inanılır. Öte yandan tarih, ideolojilerin kendilerini haklı göstermek için en çok kullandıkları araçtır.

Pragmatik veya öğretici tarihçilik, hakikatlere bağlı kaldığı sürece insanların ahlakî ve manevî değerlerinin gelişmesi için faydalı olabilir. Ancak bu tarz tarihçilikte genellikle kişileri aşırı bir şekilde yüceltme, insanüstü bir konumda sunma, yanlışlıkları örtbas edip küçümseme ve başarıları olduğundan daha önemli gösterme gayreti ortaya çıkabilmektedir. Böyle durumlarda tarih, birleştiren bir unsur olabildiği gibi, bölücülüğe sebep olan etkenlerden biri haline de getirilebilir. Öğretici tarihçilikte ulusların, toplulukların, din ya da mezhep mensuplarının başarılarını abartmak, başarısızlıkları önemsiz göstermek ya da başarısızlıklara bahaneler bulmak gibi müdahaleleri sık sık müşahade ederiz. Zira babasını yeren hiç kimse erdemli sayılmaz.

Sonuç

İnsanoğlu geçmişi ve geleceği bilme merakından vazgeçmeyeceğine göre bu merakının bilimsel bir yaklaşımla tatmin edilmesi, tarihe her zaman gereksinim duyulacağını göstermektedir.

Tarihçi, artık bütün toplumlara ve çağlara uygulanabilecek yasaların peşinde koşmamaktadır. Onun yaptığı önemli işlerin başında olguları doğru bir şekilde tespit etmek gelir. Olgunun doğruluğu çok önemlidir; ancak tarihçi için yeterli değildir. İkinci aşamada olguları anlamak için, olgular arasındaki ilişkileri dikkate alarak yorumlar yapar ve varsayımlar ileri sürer. Bu yorumlar ve varsayımlar, insanı ve toplumu daha iyi anlamaya imkân verir.

Tarihçinin nesnelliğiyle ilgili kimi eleştirilere rağmen olguların doğru tespiti ve yorumlardaki tutarlılık, tarihçinin çabasını

değerli kılar. Neticede tarihi, insanlar yaşar; ama tarihçi yazar. Tarihçi, tarih yazarken bir ressama benzer. Ressam gibi hangi renkleri kullanacağına kendisi karar verir. Seçtiği renkler arasındaki uyum ve tablosundaki derin anlam, başarılı bir ressam olarak değerlendirilmesini sağlar.

Tarihin insan ve toplum için birçok faydaları olduğundan kuşku yok; ancak insanları etkilemek ve yönlendirmek için kullanılan en önemli araçlardan bir olduğu da bilinen bir gerçektir. Adeta tarih, onu kullanan kişinin emrine amade olan, hangi amaçla kullanılacağına efendisinin karar verdiği bir köle gibidir.

Some Remarks on History

Citation/©: Demircan, Adnan, (2007). Some Remarks on History, *Milel ve Nihal*, 4 (3), 69-89.

Abstract: It is expected from historian to detect the historical phenomena accurately that took place in the past and to make analysis, considering the relationship between them. In doing so, historian usually presents himself as objective. However, how far is it possible to be so? This article is dealing with the following questions: Is it possible for historian to be objective? What are the primary reasons that lead historian to be subjective? How do the geographical environment and the time period in which historian lives influence the perception of historian over the historical phenomena? Is it possible that all information and evidences about the past might be accessible to historian? How significant is the exploration of cause-and-effect relationship in the historical phenomena? What are the benefits of history? Has history been –and is it still- used as a means to construct identity?

Keywords: History, objectivity, subjectivity.

